

Llengua i Ús

Revista Tècnica de Política Lingüística

53

2n
SEMESTRE
2013

ISSN: 2013-052X

Models

1.2

Consideracions sobre l'ús de la toponímia estrangera en català

Consideracions sus er usatge dera toponímia estrangera en catalan

Consideraciones sobre el uso de la toponimia extranjera en catalán

Considerations on the use of foreign place names in Catalan

Mar Batlle

Institut d'Estudis Catalans

El català *Llengua*
per a tothom

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura

Consideracions sobre l'ús de la toponímia estrangera en català

nom propi, toponímia, exonímia, estandardització, transcripció de topònims

Atès que l'onomàstica no sol formar part dels programes de formació de correctors i traductors, aquests es troben, en general, amb dubtes a l'hora de gestionar els topònims exògens (estrangers) en textos catalans, ja que sovint la bibliografia habitual de consulta (enciclopèdies i atlas) presenta divergències en la grafia d'un mateix nom. Les consideracions següents pretenen, doncs, ajudar els professionals a triar la forma més adient al text.

Consideracions sus er usatge dera toponímia estrangera en catalan

nòm pròpi, toponímia, exonímia, estandardizació, transcripció de toponims

Pr'amor qu'era onomastica no sòl formar part des programes de formacion, es correctors e reviraires an, en generau, fòrça dobtes ara ora de gestionar es toponims exogens (estrangèrs) en tèxtes catalans, per'mor que soent era bibliografia abituau de consulta (enciclopèdies e atlas) presènte divergències ena grafia d'un madeish nòm. Es consideracions següentes pretenen, donc, ajudar es professionaus a escuèlher era forma més apropiada ath tèxte.

Consideraciones sobre el uso de la toponimia extranjera en catalán

Dado que la onomástica no suele formar parte de los programas de formación, los correctores y traductores tienen, en general, bastantes dudas al gestionar los topónimos exógenos (extranjeros) en textos catalanes, ya que a menudo la bibliografía habitual de consulta (enciclopedias y atlas) presenta divergencias en la grafía de un mismo nombre. Las siguientes consideraciones pretenden, pues, ayudar a los profesionales a escoger la forma más adecuada al texto.

nombre propio, toponimia, exonimia, estandarización, transcripción de topónimos

Considerations on the use of foreign place names in Catalan

Given that onomastics does not usually form part of training programmes, correctors and translators generally have serious doubts when managing exogenous (foreign) place names in Catalan texts, as standard consultation bibliographies (encyclopaedias and atlases) often present divergences in the spelling of one same name. The following considerations seek to help professionals find the form most appropriate to their text.

proper noun, toponymy, exonym, standardisation, transcription of place names

La gestió de la toponímia exògena en català (com en qual-sevol altra llengua) no és una tasca fàcil, ja que la diversitat de llengües d'on provenen els topònims fa molt difícil l'aplicació d'un criteri únic en el maneig dels noms forans. A més, en l'elecció de la forma caldrà tenir en compte l'adequació d'aquesta al context d'ús: les formes aptes per a un ús públic més general (mitjans de comunicació, literatura, cartografia escolar, agències de viatges, retolació de carrers, entrades d'enciclopèdies, etc.), no han de coincidir necessàriament amb les que apareixen en un ús de caràcter científic, com publicacions especialitzades o acadèmiques, o en l'àmbit internacional.

A diferència del que s'esdevé amb la toponímia de Catalunya, l'ús de la qual està regulat per la normativa vigent, la legislació corresponent, i que disposa del *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* com a obra de referència per a la forma gràfica dels noms, no existeix una legislació que reguli l'ús dels topònims estrangers en català, com succeeix en general en la resta de llengües. Hi ha, però, unes recomanacions del Grup d'Expert en Noms Geogràfics de les Nacions Unides (GENUNG) que és convenient tenir en compte a l'hora de gestionar l'ús de la toponímia exògena en textos catalans.

A grans trets, podem dir que hi ha tres maneres d'incorporar els noms estrangers al català: la traducció, l'adaptació i la romanització (transcripció i transliteració). Els dos primers es fan servir en els noms que provenen de llengües d'alfabet llatí. La romanització, en canvi, s'aplica als noms que provenen de llengües d'alfabet no llatí.

Formes exògenes provinents de llengües d'alfabet llatí

Molts noms de lloc provinents de llengües d'alfabet llatí s'acostumen a utilitzar en català sense cap modificació gràfica respecte de la forma original: *Oxford* (Regne Unit),

Bristol (Regne Unit), *Amsterdam* (Països Baixos), *Verona* (Itàlia), *Boston* (EUA), *Innsbruck* (Àustria), *Salzburg* (Àustria), *Hamburg* (Alemanya), *Sydney* (Austràlia), *Melbourne* (Austràlia), *Las Vegas* (EUA), *Arizona* (EUA), *Puerto Rico*, *La Paz* (Bolívia), *Asunción* (Paraguai), *Buenos Aires* (Argentina), etc. La forma gràfica es manté, doncs, en la llengua d'arribada, però la pronúncia s'hi sol adaptar en major o menor grau.

Molts altres noms, però, són reemplaçats per formes gràfiques adaptades al català o per denominacions històriques d'ús molt consolidat en la nostra societat: *París* (Paris), *Berlín* (Berlin), *Viena* (Wien), *Londres* (London), *Copenhaguen* (København), *Suècia* (Sverige), *Croàcia* (Hrvatska), *Marsella* (Marseille), *Aquisgrà* (Aachen), *Colònia* (Köln), *Càller* (Cagliari), *Florència* (Firenze), *Varsòvia* (Warszawa), *Edimburg* (Edinburgh), etc. Aquestes formes són els denominats exònims i no s'utilitzen en la llengua (país o regió) d'origen.

La funció d'un nom de lloc és ajudar el parlant a identificar l'entitat designada. Per això, tant si s'utilitza la forma original com la denominació més coneguda en la llengua d'arribada (exònim), el parlant ha de ser capaç d'identificar el lloc designat de manera inequívoca. Per aquest motiu, en principi, el GENUNG recomana no crear noves adaptacions gràfiques innecessàries i no utilitzar formes que no tinguin un ús plenament consolidat en la llengua d'arribada (JORDAN 2011:4), que és la pràctica que segueix la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Per exemple, al *Diccionari de la Llengua Catalana* (DIEC) trobem les formes adaptades *Pequín* (s.v. *pequinès*) i *Alexandria* (s.v. *alexandri*), però també formes que mantenen la grafia original quan no existeix una forma adaptada al català d'ús consolidat i general, com *Frankfurt* (s.v. *salsitxa*, *salsitxa de Frankfurt*).

De vegades, les formes exògenes presenten grafies allunyades del sistema català, fet que en dificulta l'ús públic per-

què el parlant desconeix com s'han d'interpretar. Per això, en determinats contextos divulgatius o d'ús públic molt generalitzat (com els mitjans de comunicació), aquestes grafies se solen modificar per acostar-les al sistema gràfic del català. Així, formes com *Weißenburg* (Alemanya), *Landsbyggð* (Islàndia), *Østfold* (Noruega), *Białostocki* (Polònia), *Sjælland* (Dinamarca), *Åland* (Finlàndia), *Goriška* (Eslovènia) o *Rīga* (Letònia) se substitueixen per *Weissenburg*, *Landsbyggd*, *Ostfold*, *Bialostocki*, *Sjaelland*, *Aland*, *Goriska* i *Riga* respectivament.

Pel que fa a l'accentuació, és recomanable mantenir-la sense canvis, encara que pugui sobtar perquè no segueixi les regles d'accentuació que s'apliquen en la llengua catalana, o perquè presenti signes diacrítics que no s'utilitzen en català: *Asunción* (Paraguai), *Reykjavík* (Islàndia), *São Tomé* (São Tomé i Príncipe), *Gdańsk* (Polònia), etc. Hi ha, però, una certa tendència a eliminar l'ús dels diacrítics en posicions poc habituals en català en àmbits d'ús no especialitzats. Per exemple, no és estrany trobar la forma *Gdansk* en els mitjans de comunicació (tant catalans com d'altres llengües).

Més enllà de fer aquesta mena de modificacions gràfiques, no es recomana alterar la forma gràfica del nom si no presenta grans dificultats de comprensió en la llengua d'arribada. A més, modernament és una pràctica desaconsellada modificar les formes exògenes escrites en el mateix alfabet que la llengua d'arribada per crear noves adaptacions més properes a la pronúncia original del nom, o per crear formes més afins al sistema ortogràfic de la llengua d'arribada (DORION 2011: 134). Per exemple, no seria adient fer servir en català la forma *Saraievo* per *Sarajevo*, *Tal·lin* per *Tallin* o *Casaquistàn* per *Kazakhstan*. Precisament les dificultats que un parlant pot tenir a l'hora de pronunciar un nom estranger ha estat un factor molt

important a l'hora de crear exònims. No obstant això, el GENUNG prioritza el manteniment de la forma gràfica original perquè en un món tant globalitzat i interconnectat com l'actual, la generació de noves variants gràfiques dificulta l'accés a la informació més enllà de les fronteres lingüístiques. Per facilitar la pronúncia dels topònims als parlants d'altres llengües, el GENUNG promou la difusió de la pronúncia original dels noms i ha posat a disposició del públic una base de dades (<http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/geonames/>) on els topònims van acompanyats de la pronúncia autòctona.¹ De manera que, per exemple, si un locutor ha de pronunciar la forma *Szczecin* (Polònia) pot escoltar l'arxiu de so corresponent per tenir una orientació de com pronunciar aquest nom, [ˈʃɛtʃɨn], sense necessitat de crear una adaptació gràfica del tipus *Txetxin*. En tot cas, és desitjable que la pronúncia sigui més o menys aproximada, però no ha de ser forçada ni afectada.

Pel que fa a la traducció de noms, existeixen noms traduïts al català d'ús ben consolidat, com *Costa d'Ivori* (*Côte d'Ivoire*), *Cap Verd* (*Cabo Verde*) o les *montanyes Rocalloses* (*Rocky Mountains*). En general, però, només seria traduïble la part genèrica del topònim, no la part específica, com *llac Ontario* (*Lake Ontario*) o *altiplà del Colorado* (*Colorado Plateau*). Tampoc no se solen traduir els genèrics molt específics, com *Chapada Diamantina* (Brasil), ni els genèrics que s'han toponimitzat i són inseparables de la part específica del nom, com *Río Grande* (Estats Units), *Keele Peak* (Canadà), *Ciudad Juárez* (Mèxic), *Ciudad Real*, *Kansas City* (Estats Units), *Borgo San Lorenzo* (Itàlia), *Bourg-Saint-Maurice* (França), etc.

1. Aquesta base de dades s'actualitza periòdicament amb la informació que envien les comissions estatals corresponents. En el cas de l'Estat espanyol, la *Comisión Especializada de Nombres Geográficos*, que depèn del *Consejo Superior Geográfico*, és l'encarregada de donar la informació al GENUNG. Al seu torn, en formen part l'Institut d'Estudis Catalans i l'Institut Cartogràfic de Catalunya, que són les institucions a les quals la *Comisión* demana la informació relativa als topònims de Catalunya.

Formes exògenes que provenen de llengües d'alfabet no llatí

La gestió de noms de lloc que provenen de llengües d'alfabet no llatí presenta un grau de dificultat afegit, ja que per poder-los utilitzar en català primerament s'han de romanitzar (posar en alfabet llatí) i això es pot fer de diverses maneres, fet que provoca l'existència de variants gràfiques d'un mateix nom. Només cal donar una ullada a les obres de referència bibliogràfica habitual² per constatar-ho.

La romanització d'un nom es pot fer per mitjà de la transliteració i de la transcripció. La transliteració és un sistema per a traslladar un nom d'una **escriptura** a una altra, d'un alfabet a un altre (lletra per lletra). En el cas del català caldrà traslladar els noms a l'alfabet llatí. El principal avantatge és que és un sistema reversible i vàlid per a qualsevol usuari independentment de la llengua pròpia (anglès, francès, etc.). L'inconvenient més gran, però, és que utilitza lletres addicionals o especials, diacrítics i altres símbols que solen ser desconeguts pels parlants de la llengua d'arribada. Per la seva banda, la transcripció és un sistema per a representar els sons d'idiomes estrangers en l'escriptura d'una **llengua** concreta. És el mètode que ja utilitzaven els exploradors. Presenta l'avantatge que els parlants de la llengua d'arribada podran pronunciar relativament bé el nom estranger, però genera moltes variants gràfiques d'un mateix nom. Vegem-ne un exemple amb el nom de la capital del Nepal:

Endònim (forma oficial utilitzada al país –llengua– d'origen): काठमाडौं

Forma transliterada (donada pel Nepal): *Kāthmāḍaur̥*

Formes transcrites en diverses llengües: *Kathmandu* (angl.), *Katmandou* (francès), *Катманду* (rus), *Katmandú* (cast. i cat.), etc.

L'existència de més d'una forma per a un mateix nom és un dels problemes més habituals dels mitjans de comunicació, on darrerament l'ús públic de noms forans s'ha incrementat notablement. En general, opten per mantenir el nom amb la mateixa forma gràfica que els arriba, que varia segons la llengua vehicular de la font d'informació utilitzada i els criteris de romanització aplicats. Així, per exemple, la premsa catalana esmentava el nom de *Muadamiya* (Síria) en referir-se a un dels punts on la població civil havia estat atacada amb armes químiques. En canvi, el diari *Le Monde* i la BBC feien servir la forma *Muadhamiya*. I encara, la cadena Al Jazeera utilitzava la forma *Mouaddamiyah*, que probablement és la més propera al nom original.

Per evitar la proliferació de tantes variants gràfiques d'un mateix nom, els darrers anys el GENUNG ha fet un gran esforç per promoure l'ús de les formes romanitzades que el mateix país ja fa servir quan és necessari. De manera que molts països (Rússia, Corea del Sud, el Japó, la Xina, Vietnam, etc.) faciliten una forma romanitzada oficial de la seva toponímia, com es pot comprovar en la base de dades del GENUNG esmentada anteriorment. Això no obstant, tot i que en principi aquesta forma és la d'ús preferent, no sempre és adient en la llengua d'arribada. En català, per exemple, és el cas dels noms russos.

Efectivament, la forma romanitzada dels noms escrits en alfabet ciríl·lic que fa servir el govern rus és la coneguda com a transcripció científica (o internacional), que es basa en l'alfabet txec i en els estàndards GOST i ISO. No utilitza diacrítics però sí les consonants provinents de l'alfabet txec *ž*, *č* i *š* que en general són desconegudes pels parlants del català, fet que en dificulta l'ús públic. Per aquest motiu, i per unificar els diversos criteris aplicats en la romanització al català dels noms russos, l'Institut d'Estudis Catalans va publicar la *Proposta sobre el sistema de transcripció i transliteració dels noms russos al català* (1994), on l'ús de les consonants txeques és substituït

2. Per exemple, la *Gran Enciclopèdia Catalana*, el *Gran Larousse Català*, l'*Atlas universal* (Institut Cartogràfic de Catalunya / Gran Enciclopèdia Catalana), l'*Atlas del món* de Josep M. Rabella (Ed. 62) i el portal *Ésadir*.

per les grafies del sistema català *j*, *tx*, *[ij]x*. De manera, que si en l'entrada d'una enciclopèdia sobre l'escriptor Isaac Asimov volem indicar la ciutat on va néixer utilitzarem la forma *Petrovitxi*, però en altres textos de caràcter menys divulgatiu inclourem també les formes originals *Петровици*, *Petrovič*.

Altres països que inicialment també feien servir un sistema de romanització similar al rus han acabat canviant el sistema per facilitar-ne el maneig més enllà de les fronteres. És el cas de Bulgària (2009) i Ucraïna (2010). No obstant això, sovint la bibliografia de referència de l'àmbit català no està actualitzada. Per exemple, en obres ben conegudes encara es pot trobar la forma *Vracca* (originalment *Vračča*) en lloc de *Vratsa* (Bulgària), que indueix a pensar que *Vracca* és la forma catalana de *Vratsa*. La manca d'actualització de les obres de referència de l'àmbit català és un dels problemes més habituals amb què es troben els correctors.

Finalment, convé recordar la coexistència de formes romanitzades amb formes adaptades tradicionals (és a dir, els exònims). Efectivament, en català (i altres llengües) solen existir exònims dels noms de les capitals i les ciutats més conegudes per la seva importància històrica o cultural. Aquestes formes, que són molt conegudes entre els parlants, sempre tenen preferència en l'ús públic de caràcter general. Per exemple, *Moscou* (*Moskva*, *Москва*), *Astracan* (*Astrahan'*, *Астрахань*), el Caire (*Al Qāhira*, *القاهرة*), *Luxor* (*Al Uqşur*, *الأقصر*), *Alexandria* (*Al Iskandariyyah*, *الإسكندرية*), *Seül* (*Seoul*, 서울), *Doha* (*Ad Dawḥah*, *الدوحة*), que és una forma que s'ha incorporat al català modernament però que ja és ben coneguda en la nostra societat.

Canvis de noms i de grafia en la toponímia estrangera

En el transcurs del temps és molt freqüent que es modifiqui la forma gràfica del nom d'un lloc o que es canviï per

un nom diferent. De vegades, els canvis de grafia són fruit d'una reforma ortogràfica, com és el cas del nom de la capital d'Indonèsia. Els anys 70 els governs d'Indonèsia i Malàisia van reformar el sistema ortogràfic per crear un estàndard comú. Fruit d'aquesta reforma ortogràfica, el 1972 el nom de la capital d'Indonèsia va passar de la forma *Djakarta* a *Jakarta*. Encara que la forma obsoleta *Djakarta* encara es pot trobar en algunes obres de referència, en general la forma *Jakarta* té un ús plenament consolidat.

Tanmateix, la gran majoria d'alteracions gràfiques i de canvis de nom es produeixen per canvis polítics en els països d'origen, i és habitual que la forma antiga passi a tenir connotacions polítiques, encara que la majoria de parlants d'altres països no en siguin conscients. En aquests casos sembla adient esmentar les dues formes: l'antiga, perquè és la més coneguda en la llengua d'arribada i permet al parlant identificar el lloc, i la nova, que és el nom actual i el que ja es farà servir en altres llengües on el canvi de nom s'hagi acceptat amb més facilitat.

Un bon exemple és el de la independència de les exrepúbliques soviètiques el 1991, on fins a aquell moment molts topònims havien estat utilitzats, i difosos internacionalment, a partir de l'adaptació russa del nom. D'ençà de la seva independència, però, hi ha hagut la voluntat de recuperar el nom amb la grafia de la llengua pròpia, com en el nom de les capitals d'Armènia i d'Ucraïna. La forma romanitzada oficial d'aquests noms és *Yerevan* (*Երևան*) i *Kyiv* (*Київ*), però en català (i altres llengües) les formes més conegudes són les que provenen de l'adaptació russa del nom, *Erevan* (*Ереван*) i *Kíev* (*Киев*). Pel que fa a aquest darrer nom, val a dir que hi ha hagut una certa fluctuació en l'àmbit català, especialment en parlar de l'equip de futbol, el *Dynamo Kyiv*.

Un altre cas ben conegut és del *Pequín/Beijing*. *Pequín* és una forma molt consolidada en català (i altres llengües) que va ser molt difosa en temps de la dominació britànica

de la Xina. El govern xinès, però, recomana que no s'utilitzi per les connotacions polítiques que comporta i promou l'ús de la forma romanitzada *Beijing*, que ja s'ha imposat en moltes llengües. En l'àmbit de la cultura catalana (com en castellà i francès) predomina encara la forma *Pequín*, però seria adient que també fos coneguda la forma *Beijing*.

Igualment, també és similar el cas de *Bombai/Mumbai*. Des del 1947, el govern indi duu a terme una política de canvi de denominació de ciutats i llocs diversos amb el propòsit de difondre formes més autòctones, allunyades de la influència britànica. El 1997 el nom de *Bombai* fou reemplaçat per *Mumbai*, però a casa nostra encara s'utilitza casi exclusivament la forma *Bombai*. En canvi, en anglès i en alemany, per exemple, ja trobem majoritàriament la forma *Mumbai* o l'ús conjunt de les dues formes. Per exemple, a l'entrada *parsi* del diccionari Merriam-Webster en línia llegim «a Zoroastrian descended from Persian refugees settled principally at Mumbai (Bombay)»; en canvi, a l'entrada del *DIEC* llegim «Membre de la comunitat religiosa d'origen persa i de religió mazdeïsta que viu concentrada principalment a Bombai.»

En tot cas és important utilitzar la forma adequada al context temporal, és a dir, al període de què es parla. Així, per exemple, en els llibres d'història o en el *Tirant* s'esmenta la *Caiguda de Constantinoble* (1453), però difícilment trobaríem per Internet un buscador de vols amb destinació a aquesta ciutat, ja que des del 1930 el seu nom és *Istanbul* i té un ús plenament consolidat. Igualment, la ciutat de Sant Petersburg el 1914 va passar a dir-se *Petrograd*, el 1924 *Leningrad* i el 1991 fou restituit el nom de *Sant Petersburg*, però en els llibres d'història s'explica el *Setge de Leningrad* (1941-1944).

Sovint les denominacions antigues perduren en la llengua però no s'empren com a topònims. Per exemple, *Ceilan* el 1972 va passar a dir-se *Sri Lanka*, però el nom perdura en la denominació d'un tipus concret de te: *te de Ceilan*.

Igualment, la ciutat turca d'*Angora* el 1930 passà a denominar-se *Ankara*, però el nom perdura en la denominació d'un tipus concret de conill, gat i cabra: *gat d'Angora*.

Bibliografia

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. «Proposta sobre el sistema de transcripció i transliteració dels noms russos al català». A: *Documents de la Secció Filològica III*. Barcelona: IEC, 1996, p. 55-94.

JORDAN, Peter. «Criteria for the use of exonyms – a next approach». *Twenty-sixth Session of United Nations Group of Experts on Geographical Names*. Viena, 2-6 May 2011. Working Paper no.64 [en línia] <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/ungegn/docs/26th-gegn-docs/WP/WP64_Criteria.pdf>

DORION, Henri. «Policies and practice of exonym use in a bilingual context – the example of Québec». A: JORDAN, Peter; BERGMANN, Caroline; CHEETHAM, Catherine (ed.). *Trends in Exonym Use. Proceedings of the 10th UNGENG Working Group on Exonyms Meeting. Tainach, 28-30 April 2010*. Hamburg: Dr. Kovač, 2011, p. 133-136.